

Nemzetközi agrárkereskedelem: elmélet és gyakorlat

Zárójelentés

A kutatás eredményeit számos nemzetközi és hazai konferencián adtuk elő. Több publikáció még elbírálás, illetve megjelenés alatt van, ezek nem szerepelnek publikációs jegyzékben. A következőkben főbb eredményeket a fontosabb témacsoportok szerint ismertetjük.

A kereskedelem dinamikájáról

Bojnec és Fertő (2007b) Horvátország, Magyarország és Szlovénia megnyilvánuló komparatív előnyeit vizsgálta az EU-15 piacán. A számítások szerint a mezőgazdasági tömegtermékek és a fatermékek esetében van Magyarországnak komparatív előnye, ez kisebb mértékben igaz Horvátországra, míg Szlovéniának csak néhány részpiacra van komparatív előnye. Az eredmények rámutatnak arra, hogy Magyarországnak és Horvátországnak gondot okoz fenntartani a relatív export, illetve külkereskedelmi előnyöket a magasabb feldolgozottságú, fogyasztásra kész termékekénél, illetve a feldolgozott félkész termékekénél.

Bojnec és Fertő (2008a) egy másik tanulmányában, egy szélesebb mintán (nyolc ország) hasonló időszakra megerősítik a közép-kelet európai országok agrárkereskedelmi növekedésének fenntarthatóságának problémáit. Ebben a vizsgálatban is a mezőgazdasági nyersanyag termékek és a fatermékek szerepeltek a legjobban, míg a fogyasztásra kész áruk a legkevésbé. Az empirikus eredmények világosan rámutatnak a régió agrárkereskedelmi alkalmazkodásának problémáira, noha jelentős eltérés tapasztalható az egyes országok és termékcsoportok között a vizsgált időszak alatt.

Fertő (2008b) a Balassa indexet alkalmazva nyolc közép-európai ország agrárkülkereskedelmének specializációját vizsgálta a 1992 és 2002 között. Eredményei szerint a közép-európai országok mezőgazdaságában lezajlott jelentős változások eltérően befolyásolták a Balassa indexek eloszlását. A Balassa indexek meglehetősen stabilnak bizonyult Csehországban és Magyarországon, míg jóval nagyobb változékonyságot mutat Lettországon, Szlovákiában és Szlovéniában. A regressziós elemzés azt sugallja, hogy a Balassa indexek konvergáltak egymáshoz Csehország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország és Szlovénia esetében, míg a másik három országban divergáltak. A B indexek közelebbi elemzése azt mutatja, hogy azok konvergáltak egymáshoz, de az egyes termékcsoportoknál az indexek nagyobb változékonyságot mutattak. Meglehetősen nagy

annak a valószínűsége, hogy egy termékcsoport specializációja csökkenjen, míg annak növekedésére alig van esély. Továbbá, az agrárkereskedelem specializációja egyik országban sem volt elég hatékony, hogy kihasználja a világpiaci kereslet növekedéséből fakadó lehetőségeket. Végezetül, az eredmények nem támogatják az önmegerősítő mechanizmus létét, amely mellett olyan erősen érvel az endogén növekedés és a kereskedelemelmélet egyik része.

Bojnec és Fertő (2008) a komparatív előnyök és külkereskedelmi specializáció dinamikáját elemezte 12 új tagállamban az EU-27 piacán 1999-2006 között a mezőgazdasági termékek esetében. A mezőgazdasági termékek külkereskedelme növekedett a vizsgált időszakban. A komparatív előnyök szerkezete különböző volt az egyes országok és a fontosabb termékcsoportok között. A külkereskedelem specializációjában megfigyelhető változások hosszabb távon nagyobbak voltak, mint rövid távon. Az eredmények utolérési problémákat mutattak a magasabban feldolgozott termékek esetében. Az új tagállamoknak ezért fokozott erőfeszítéseket kell tenni, hogy a feldolgozott termékek exportját növelni tudják a kibővült EU piacán.

Bojnec és Fertő (2009a) egy másik cikkben nyolc közép-európai és balkáni ország agrárkülkereskedelmének versenyképességét és specializációját vette szemügyre az EU-15 piacán 1995 és 2007 között. Magasabb és stabilabb relatív kereskedelmi előnyöket találtak a mezőgazdasági nyersanyagoknál, míg ez sokkal kevésbé volt igaz a fogyasztásra kész termékeknél. Ez világosan rámutat az élelmiszer-feldolgozásban és a nemzetközi marketingben lévő hiányosságokra. Érdekes módon az EU csatlakozásnak negatív hatása volt a relatív kereskedelmi előnyökre. Másképpen fogalmazva a növekvő verseny a kibővült EU piacán negatíve befolyásolta a vizsgált országok többségének az agrárkereskedelmi teljesítményét. Magyarország, Lengyelország és Bulgária mutatott csupán agrárkereskedelmi potenciált az EU-15-ök piacán.

Bojnec és Fertő (2009c) a korábbi CEFTA-7 országok agrárkülkereskedelmének versenyképességét és specializációját vizsgálta az EU-15 piacán 1995 és 2007 között. A mezőgazdasági külkereskedelem specializációjának stabilitását és tartósságát a feldolgozottsági fok függvényében elemeztük a fontosabb termékcsoportok esetében. Az adatok tanúsága szerint Lengyelország és Magyarország kivételével a CEFTA országok agrárkülkereskedelme deficitet mutatott az EU-15 államokkal szemben. A korábbi CEFTA-7

ország agrárexportja a magasabb értékű, feldolgozott és fogyasztásra közvetlenül alkalmas termékek irányában specializálódott, amely ezen országok mezőgazdaságának szerkezetátalakulásának és az EU piacokba való integrációjának az eredménye. Az export növekedésének hátterében az állt, hogy ezek az országok egyre inkább azokra a termékekre specializálódtak, amelyek iránti kereslet megnövekedett az EU-15 országaiba. Eredményeink megerősítik, hogy az EU integráció pozitíve hatott a CEFTA-7 országok mezőgazdasági külkereskedelmének nagyságára, illetve annak stabilitására és tartósságára.

Összefoglalva, a közép-európai országok agrárkereskedelmének specializációja vegyes képet mutat. Egyaránt megfigyelhető volt a specializáció konvergenciája és a divergenciája a különböző országokban, amelyek az idő múlásával egyre erősödtek. A termékszintű vizsgálatok azt mutatták, hogy meglehetősen nagy annak a valószínűsége, hogy egy termékcsoport specializációja csökkenjen, míg annak növekedésére alig van esély. Továbbá, az agrárkereskedelem specializációja egyik országban sem volt elég hatékony, hogy kihasználja a piaci kereslet növekedéséből fakadó lehetőségeket. A vizsgált országok többségében az eredmények rámutattak az élelmiszer feldolgozó szektorban meglévő hatékonysági problémákra, illetve a nemzetközi marketingben tapasztalható hiányosságokra.

Ágazaton belüli kereskedelem

Fertő (2007) a horizontális és vertikális ágazaton belüli kereskedelmet meghatározó tényezőket vizsgálja a mezőgazdasági termékek esetében Magyarország és az EU között 1992-1998 között. Számításai szerint az ágazaton belüli kereskedelem aránya növekvő de alacsony szintű volt a vizsgált időszakban. Az eredmények megerősítették, hogy az elméleti perdikciónak megfelelően a horizontális és vertikális ágazaton belüli kereskedelmet különböző tényezők magyarázhatják.

Bojnec és Fertő (2008) a délkelet-európai országok EU-val folytatott ágazaton belüli kereskedelmét vizsgálta az 1995-2003 között az agrártermékek esetében. Számításai szerint az EU csatlakozás előtti időszakban az ágazatok közötti kereskedelem volt meghatározó, amely az erőforrások iparágak közötti reallokációjához vezetett. Az ágazaton belüli kereskedelem aránya növekvő tendenciát mutatott és alapvetően a vertikálisan differenciált termékeken alapult. Az ágazaton belüli kereskedelem növekedése erőforrás reallokációval járt a mezőgazdaságon belül. A vertikális ágazaton belüli kereskedelem típusai egyaránt változtak

az egyes országok között és az idő múlásával. Az eredmények megerősítik, hogy a különböző típusú minőségi típusok ár-minőségi szegmensek a délkelet-európai országok ágazaton belüli kereskedelmében döntően a külkereskedelem liberalizálásának, a gazdasági növekedésének illetve az élelmiszergazdaság szerkezetváltásának a következményei.

Minőségi és árverseny

Az újabb vizsgálatok felhívták a figyelmet a minőség fontosságára a nemzetközi kereskedelem magyarázatában beépítve ezt az aspektust az elméleti modellekbe. A minőségi és árverseny megkülönböztetése újabb adalékkal szolgál a külkereskedelmi folyamatok megértésében. Az empirikus irodalom leginkább az ágazaton belüli kereskedelemmel kapcsolatos vizsgálatokhoz áll közel, hiszen hasonló mérőszámokat használ (Bojnec és Fertő 2008e).

Bojnec és Fertő (2007a) Magyarország és Szlovénia bilaterális agrárkereskedelmét vizsgálta meg a legfontosabb EU partner országokkal (Ausztria, Németország és Olaszország) a kereskedelmi mérleget és az egységértéket alkalmazva 1993-2003 között. Míg Magyarország jelentős többletet ért el mindegyik partnerével, addig Szlovénia agrárkereskedelmére a deficit volt jellemző. Az ágazaton belüli kereskedelem volt a meghatározó mind Szlovénia mind Magyarország esetében. Magyarország ugyanakkor sokkal sikeresebbnek bizonyult az utolérés tekintetében, mint Szlovénia mind az ár mind, pedig a nem ár jellegű verseny tekintetében. Ugyanakkor ez a siker csak relatívnak tekinthető, mivel Magyarország csak Ausztriával szemben volt sikeres, míg a másik két fontos partnerével szemben pozíciókat veszített. Eredményeink ugyanakkor arra utalnak, hogy Magyarország komparatív előnyei a jó természeti adottságokon és az élelmiszeriparban végbement jelentős technológiai megújuláson alapulnak. Az eredményeket dinamikusan vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az egyirányú kereskedelem körébe tartozó termékeknek nagyobb esélye volt ebben a kategóriában maradni, mint az ágazaton belüli kereskedelemhez tartozó áruk esetében. Továbbá, noha az évről évre, illetve az országok között jelentős mobilitást tapasztalhatunk, ezek mértéke jelentősen csökken hosszabb távon. Azaz a kereskedelem szerkezete sokkal stabilabb volt hosszabb, mint rövidtávon.

Bojnec és Fertő (2009b) az agrárkereskedelem versenyképességét meghatározó tényezőket vizsgálta panel adatok segítségével 1995-2005 között öt közép-európai ország esetében az EU15 piacán. Eredményeik szerint a kereskedelmi mérleg hatása sokkal erősebb volt, mint az

export-import egységértékek közötti különbségek. A természeti tényezőkkel és kisebb mértékben a humán erővel való ellátottság pozitív hatással van az ár és minőségi versenyképességre, és csökkenti a sikertelen ár és minőségi versenyképességet. A K+F kiadások csökkentik a sikertelen ár versenyképességet, míg növelik a sikertelen minőségi versenyképességet. A gazdaság nagysága javítja az árversenyképességet, és csökkenti a minőségi versenyképességet. A fogyasztói kereslet a magas egy főre jutó GDP-vel növeli a sikertelen ár és minőségi versenyképességet.

A külkereskedelem tartóssága

Fertő (2007b) a magyar agrárkereskedelem tartósságát vizsgálta túlélő elemzés segítségével a kibővült Európai Unióban. Eredményeik szerint a mezőgazdasági kereskedelem tartóssága különbözik a régi EU15 és az új EU10 piacán. Számításai arra utalnak, hogy az EU csatlakozás nem csökkentette a szignifikánsan a magyar agrártermékek exportjának időtartamát. Az agrárkereskedelem tartóssága a teljes mintában némileg magasabb az EU15 piacán az EU10 piacához viszonyítva, míg ennek az ellenkezőjét találta, ha az elemzést azokra a megfigyelésekre korlátozta, amelyek értéke 2001-ben legalább 10 ezer Euro nagyságú volt. A számítások többnyire megerősítették Besedeš és Prusa (2006b) hipotéziseit. Egyrészt a teljes mintában a differenciált termékek kereskedelme hosszabb volt, mint a homogén termékeké. Másrészt, azok kereskedelmi kapcsolatok, amelyek relatíve nagy kezdeti vásárlással indultak nagyobb valószínűséggel éltek túl a 2001 és 2005 közötti időszakot, mint kis kezdeti értékűek. Végezetül eredményei robusztusak voltak mindkét piaci szegmensben.

Bojnec és Fertő (2009) az EU bővülésnek az agrárkereskedelemre gyakorolt hatását elemezte tizenkét új tagállam és öt FÁK ország esetében 1999 és 2007 között. Az agrárkereskedelem tartóssága nagyobb volt az új tagállamok, mint a régi tagállamok piacán. Ez egyrészt utalhat arra, hogy a régi tagállamok piacán nagyobbak a minőségi követelmények. Másrészt a hagyományok és piac közelsége fontos tényező lehet az új tagállamok piacain. A számítások hasonlóan a magyar esethez többnyire megerősítették az elméleti hipotéziseket. Egyrészt a teljes mintában a differenciált termékek kereskedelme hosszabb volt, mint a homogén termékeké. Másrészt, azok kereskedelmi kapcsolatok, amelyek relatíve nagy kezdeti vásárlással indultak nagyobb valószínűséggel éltek túl a 1999 és 2007 közötti időszakot, mint kis kezdeti értékűek.

A külkereskedelem választékossága

Bojnec és Fertő (2009d) tizenkét átmeneti ország mezőgazdasági exportjának meghatározó tényezőit elemezte az Európai Unió piacán 1995 és 2007 között. Arra keresték a választ, hogy az export választékának a bővülése hogyan befolyásolja az agrárexport növekedését az EU-ba. Eredményeik szerint az átalakulás korai szakaszában megfogalmazott várakozásokkal szemben a kelet-európai régió nem vált meghatározó mezőgazdasági exportórré. Az importáló ország jövedelmének növekedése, az előző évi export nagysága, illetve az export választékának a terjedelme pozitíven, míg a reálárfolyam negatíve befolyásolta az agrárexport növekedését. A bővített modellben a privatizáció, a piaci szerkezet váltás növelte, míg az ár és külkereskedelem-liberalizálás csökkentette a mezőgazdasági export növekedését. Az EU csatlakozás elsősorban a homogén és alacsonyabb feldolgozottságú termékek külkereskedelmét emelte, míg a növekedés kisebb volt a differenciált termékek esetében. Ugyanakkor az export választékának a bővített modellben is pozitív hatása volt az exportra.

Gravitációs modellek: az intézmények, kommunikációs költségek és az internet szerepe az agrártermékek külkereskedelmében.

A külkereskedelemtől szóló legújabb empirikus tanulmányok hangsúlyozzák az intézmények, az infrastruktúra és a kommunikációs költségek hatását a külkereskedelem költségeire. Bojnec és Fertő (2008f) vizsgálta az intézmények és kommunikációs költségek hatását a mezőgazdasági termékek külkereskedelmére az OECD országokban 1995 és 2003 között. Eredményeink megerősítették az intézményi hasonlóság és az intézmények minőségének hatását a mezőgazdasági külkereskedelemre. Az intézményi hasonlóságnak pozitív és szignifikáns hatása a mezőgazdasági termékek, míg hasonló de kisebb mértékű hatása van az élelmiszerek külkereskedelmére. Az intézmények minőségének szintén pozitív és szignifikáns hatása van a külkereskedelemre mindkét termékcsoporthoz képest.

Bojnec és Fertő (2009e) becslései szerint a kommunikációs költségeknek is szignifikáns hatása van a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek külkereskedelmére. A különböző IT szolgáltatásokkal való jobb ellátottság csökkenti a tranzakciós költségeket. Más tanulmányokhoz hasonlóan a gazdaság nagysága, az importáló ország fejlettsége, a partnerek közötti távolság, a közös nyelv, és regionális szabadkereskedelmi társulásokban való részvétel

szintén szignifikánsan befolyásolja a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek külkereskedelmét.

Bojnec és Fertő (2010) az internet használat növekedésének hatását vizsgálta az élelmiszertermékek külkereskedelmében az OECD országok között. Eredményeik szerint az internet használat növekedése pozitíve befolyásolta az élelmiszerexport növekedését az OECD országokban. Az internet csökkentette a piac specifikus fix költségeket, ezáltal növelte az élelmiszerexportot. Az internet felhasználásnak elsősorban az importáló országokban volt szignifikáns hatása, ami azt sugallja, hogy az internet növelte az információ ellátottságot és növelte a versenyt. A gravitációs modell hagyományos változói, mint az országnagyság, a közös szabadkereskedelmi egyezményhez tartozás, a közös határ illetve közös nyelv növelték az élelmiszerexportot.

Hivatkozások

- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2007a) Catching-Up Process of European Enlargement: Hungarian and Slovenian Agricultural, Food and Forestry Trade. *Eastern European Economics* Vol. 45. (5) pp. 5-34
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2007b) Trade advantages and integration of Croatian, Hungarian and Slovenian agro-food trade with the European Union. *Periodica Polytechnica, Social and Management Sciences* vol 15 (1) pp. 3-10
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008a) Agro-food trade sustainability in Central and Eastern Europe. *International Journal of Sustainable Economy*. Vol. 1.(1) pp. 100-112.
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008b) Degree and pattern of agro-food trade integration of South-Eastern European countries with the European Union. T. Glauben, J.H. Hanf, M. Kopsidis, A. Pieniadz és K. Reinsberg (szerk.) *Agri-food business: Global challenges - Innovative solutions*. pp. 118-132. Leibniz Institute für Agrarentwicklung in Mittel and Osteurope, Halle, 2008.
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008c) European Enlargement and Agro-Food Trade. *Canadian Journal of Agricultural Economics* Vol. 56. (4) pp. 563-579
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008d) New EU member states and newly independent states agro-food trade performances in the EU markets. *Agricultural Markets and Trade: Evidence and Perspective of V4 Region and its Neighbour – Ukraine*. November 5-6, Kijev,

- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008e) Price Competition vs. Quality Competition: The Role of One-Way Trade.. *Acta Oeconomica* Vol. 58. (1) pp. 61-89
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2008f) Communication Costs and Agro-Food Trade in OECD countries. 50. Jubileumi Georgikon Napok, Keszthely, szeptember 25-26. (2008)
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2009a) Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries. *Food Policy* Vol. 34. (5) 417-425 (2009)
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2009b) Determinants of agro-food trade competition of Central European countries with the European Union. *China Economic Review* Vol. 20. (2). 327-333
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2009c) Former Central European Free Trade Agreement countries' agri-food trade specialisation. *Agrarwirtschaft*, Vol. 58. (8) 356-364
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2009d) Agro-food export variety growth: Empirical evidence from Central and Eastern European countries. Konferencia előadás IAMO Forum 2009, 20 Years of Transition in Agriculture: What has been achieved? Where we are heading? 17-19 June 2009, Halle (Saale) Germany
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2009e) The institutional determinants of bilateral agricultural and food trade."Abstract, Vol. 3. (3-4) (7-8) 53-57.
- Bojnec, Štefan – Fertő Imre (2010) Southeastern European Agrofood Trade Specialization. *Eastern European Economics* Vol. 48, (3) 23–51.
- Fertő Imre (2007a). A magyar agrárkereskedelem tartóssága az EU-csatlakozás előtt és után. In: Kovács Teréz: VII. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. pp. 85-89. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Fertő Imre (2007b). Intra-Industry Trade in Horizontally and Vertically Differentiated Agri-Food Products between Hungary and the EU. *Acta Oeconomica* Vol. 57. (2) pp. 191-208 (2007)